

Mål & Mæle · 1

2. årgang 1975

Det er ham der før mig . . .

Sådan kan man ikke sige hvis man gør sig umage for at behandle andre ordentligt. Det hedder »... det var den herre før mig...« Altså ikke *han* og *hun* om nogen der er til stede. Om denne regel og andre helt grundlæggende sproglige betingelser for samtale handler artiklen Side 5

Kvinder og Logik

Forfatteren Knud Hjortø, der døde i 1931, var en stor sprogiagttagere. Fra en af hans tre bøger om sprog bringer vi artiklen om nøjagtighed og logik. Den indeholder bl. a. nogle betragtninger over kvindesprog som kan tænkes at virke ret udfordrende i vore dage Side 11

Service for udlændinge

Vi har ikke selv det ringeste besvær med at skelne mellem ordene *tro*, *synes*, *tænke* og *mene*. Men det har mange af de udlændinge der forsøger at lære dansk, og det har givet anledning til et spørgsmål til Mål & Mæle. Se hvor enkelt det i virkeligheden er Side 18

Banken låner 100 kr. af A

– og senere betaler den ham 10 kr. i rente. I manges forestilling optræder der ingen person som *gør* noget med pengene i mellemtiden. Forestillingen om de »flittige penge« er meget udbredt i det kapitalistiske samfund. Men det er en deformeret og omformet forestilling. Hvorfor savner vi så ikke noget i teksten? Læs om lønarbejde og sprog Side 27

**Brevkasse om
sprogligheder 2**

Dig og mig og vi to 5

**Nøjagtighed og
logik 11**

Tænk engang 18

**Med navns
nævne 24**

**Om lønarbejde og
sprogbrug 27**

Det er sagt indtil trivialitet at sproget er tankens værktøj. Denne påstand er naturligvis ubestridelig; men man må ikke overse at den på den anden side ikke siger hele sandheden. Sproget er skam også tankens legetøj.

Kaj Bom

SPROGLIGHEDER

? I Mål og Mæle nr. 4 omtales under »Sprogligheder« formerne *vor* og *vores*, og vi får at vide, at de er lige gode. Men er der ikke en betydningsforskel mellem dem, som svarer til engelsk?

Anders B. Hansen,
Østerby, Læsø

! Nej, der er ingen betydningsforskel, men der er en stilforskel. *Vor*, *vort*, *vore* tilhører det lidt konservative tale- og skriftsprog, det der tit betegnes det dannede. *Vores*, der nok er et nyere påfund men dog immervæk sine 500 år gammelt – savner dette stilpræg og bliver stadig af enkelte betegnet med ukvemsord som »vulgært«.

Men det er rigtigt nok at grammatikere, allerede på Holbergs tid, har været inde på at man skulle skelne mellem *vor* og *vores*. *Vor*, *vort* og *vore* skulle så bruges når det hører til et navneord som står lige efter: *det er vore børn*, *vort første forslag var det bedste*; *vores* skulle bruges når der ikke kommer et navneord efter: *vores er desværre ikke så vel-opdragne som jeres*, *det bedste forslag er vores*, altså svarende til engelsk *this is our house*, *the house is ours*.

Det ser imidlertid ud til at det er rent teoretiske betragtninger hos grammatikerne; der har aldrig været nogen folkelig tilslutning. Man kan muligvis konstatere svage tendenser til at de gamle grammatikeres regel følges. Spørgsmålet er bare om det ikke snarere hænger sammen

med at den »brede« form *vores* er mere taknemmelig at lægge tryk på, og det er man netop nødt til når ordet står alene, uden navneord. Men så vil man sikkert også bruge *vores* foran navneord hvis der undertagelsesvis skal tryk på. På den måde får vi både *det er vores* og *det er ikke vores forslag*, *det er Peters*.

I øvrigt kan man godt skaffe et enkelt eksempel på en betydningsforskel mellem *vor* og *vores*. I nogle få faste forbindelser har vi kun *vor*: *Vor Frues Kirke*, *Vorherre* og *i vore dage*, *i vor tid*. De to sidste udtryk betegner den nu eller samtid vi lever i. Men vi har også *i Jensens tid* eller *i din tid*. Det er den fortid hvor *Jensen* eller *du* var i centrum af de begivenheder vi taler om. Hvis vi tilsvarende vil tale om dengang det var *os*, så er vi nødt til at sige *i vores tid* for ikke at få det forvekslet med *i vor tid*: *i vores tid var der nu orden i sagerne*.

Med andre ord *vor* er nutid og *vores* er datid!

EH

? Kære Ole!

Jeg har hørt at udtrykket galar 'hash' kommer fra græsk og betyder 'noget godt'. Er det rigtigt)

Jørgen Johansen,
Vanløse

? Kære Jørgen!

Nej, det ser ikke ud til det. Ordet kan ikke findes i græske ordbøger, hverken i nygræske eller oldgræske. Jeg har ikke

kunnet finde nogen anden forklaring. Er der nogen læsere der kan hjælpe os? Udtales ordet for øvrigt ikke uden stød, altså så det rimer på *Salazar*?

OT

? Til Mål & Mæle!

Hvordan udtaler man ordet forfald?

Bo Jensen,
Veddelev

! Kære Bo Jensen!

Det kommer an på hvad det betyder. *Forfald* kan for det første betyde 'en proces af nedbrydning og ødelæggelse' det er sat sammen af *falde* og forstavelsen *for*¹, der er beslægtet med det tyske *ver-*, og som betyder noget negativt, f. eks. i: *forvokset*, *forbløde*, eller noget fuldt ud: *forbruge*.

Forfald kan for det andet betyde 'at være forhindret', nemlig i forbindelse af *få forfald*. Nu kunne man tro at det også havde noget med det negative at gøre, men det har det ikke. Det er sat sammen af *falde* og *for*², der er beslægtet med det tyske *vor-*, og som betyder 'foran', 'før', 'for', f. eks. i: *forfader*, *forhæng*, *fortrin*.

Det første *forfald* er altså afledt af *forfalde*, og det er rimeligt at udtale det som de fleste andre ord med *for*¹, med tryk på 2. stavelse: *forFALD*.

Det andet *forfald* er afledt af *forefalde*, det betyder altså oprindeligt 'noget der sker', og det vil være rimeligt at udtale det som de fleste andre ord med *for*², med tryk på *for*: *FORfald*.

På den anden side er der mange mennesker der udtaler begge *forfald* med tryk på 2. stavelse, og der er ingen muligheder for forveksling,

da det andet *forfald* kun forekommer i omgivelserne *at have* eller *få forfald*. Der er derfor ikke grund til at rette eller se ned på folk der får *forFALD* – i hvert fald ingen sproglige grunde. Men når du nu spørger har jeg prøvet at give et ræsonnabelt svar.

OT

! Der er flere som har spurgt os om vi ved noget om op-rindelsen til udtryk af typen *det var vel nok hårde ord i november*. Det er vist kommet op i de sidste år og høres ret tit i radio og fjernsyn, i diskussioner og kommentarer: *det var en skrap bemærkning i september, det er barske ord i januar*. Det specielle ved udtrykket er at tidsbetegnelsen sådan set er ganske uden sammenhæng med resten. *Barske ord i januar* betyder altså ikke at ordene virker særlig barske netop i januar, fx fordi vi i den måned alle er plaget af selvangivelse, dårligt vejr og nytårsforsætter.

Jeg ved ikke hvor udtrykket stammer fra, men det er en dårlig sprogmand der tier stille bare fordi der er noget han ikke ved.

Masser af sprogets tale-måder og faste vendinger kan spores tilbage til forskellig litteratur med stor folkelig udbredelse. Der er revy-viser (»så er det med at finde en grimasse der kan passe«), der er den folkelige national-litteratur (»det kan ikke nytte at vi bare tænker på vores egen lille Hassan«) – eller den internationale (»man mærker hensigten ...«), og der er først og fremmest bibelen (»det er en slem kamel at sluge«).

Det ville derfor nok være

en god idé at lede efter vores udtryk i den »folkeejede« litteratur, og hos Storm P. er jeg faldet over noget der i det mindste ligner. Hans Peter og Ping-serier har tit en tekst under hele sriben, som er pudsigt snørklet og trods den omstændelige form egentlig ganske uden betydning som forklaring eller kommentar til billederne: *Skarpsindig ytring om forbigående herre – Energisk barber tiltrækker sig forbi-passererendes opmærksomhed – Misforstået hjælpsomhed over for sprogkyndig herre osv.*

Nogle af disse tekster virker som parodier på gammel-dags malerititler af typen *Kaløe søger ly i tordenvejr* (Storm P. var jo også maler): *Forår i parken – Situation ved kysten – Intermezzo i Frihavnen*. Og blandt disse tekster finder vi en del som netop har tidsbetegnelse med, og vel at mærke en der lige-

som i det mystiske udtryk egentlig er ganske ligegyldig for sammenhængen – ud over altså at den gør det hele lidt mystisk: *Jagteventyr i midten af januar – Følsom basunist om eftermiddagen – Beskeden herre i første halvdel af februar – Tålmodig ægtemand i marts – Problemer i begyndelsen af april – Klog hund ved natetid.*

Storm P. er udlagt som ophavsmand til flere andre vendinger der er gået ind i sproget. Han var, som Ping siger, »betydelig skrap«. Som sagt, jeg ved det ikke, men det kunne da være. Er der nogen læsere der har bedre ideer?

EH

? *Mål & Mæle!*

Hvorfor hedder det kammerat med to m'er, når det på svensk og andre sprog staves med ét m'?

Birgit Bjerre,
Hareskovby

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

**ARENA, Forfatternes forlag,
Hald Hovedgaard
8800 Viborg**

**og mærk det
SPROGLIGHEDER**

! Kære Birgit!

På alle sprog som vi kan sammenligne dansk med, staves *kammerat* med ét *m*: svensk: *kamrat*, engelsk: *comrade*, tysk: *Kamerad* osv.

Ordet er lånt gennem tysk og fransk fra spansk: *camarada*, hvor det er en afledning af det latinske *camera*, *camara*, »(rum med) hvælvet loft«. Den oprindelige betydning på spansk har altså været »stuefællesskab«, dernæst: »fælle«. Vi ser at der overalt kun er ét *m*. Og vi ser at det latinske *camera* også er oprindelsen til vores ord *kamera* og *kammer*.

I disse to ord angiver man med forskellig stavning at de udtales forskelligt, nemlig med henholdsvis langt og kort *a*.

Det er nemlig en almindelig regel at dobbeltkonsonant (eller to konsonanter) betegner at den foregående trykstærke vokal er kort: *Ane-Anne, mase-masse*.

Denne regel gælder dog kun trykstærke vokaler. I trykssvage vokaler plejer man ikke at angive korthed med dobbeltkonsonant: *alene, lærredet* (ikke *lærredet*), *balance*.

Nogle fremmedord har alligevel (!) dobbelt konsonant efter kort trykssvag stavelse: *karrosse, kassere, kommando, litteratur, kammerat*. Det skyldes at de havde to konsonanter på fransk eller latin alle sammen – undtagen *kammerat*. *Kammerat* er altså et enestående tilfælde.

Nu kan vi så se på hvordan *a* udtales. I trykstærk stavelse udtales *a* for *m* næsten som *Larsen-a* (udtalt som i ordet *Larsen*): *kam, tam*.

Men hvis *a* står i trykssvag stavelse foran *m*, udtales det som regel med det flade *a* (som i ordet *flade*): *kamel, kamik, kamin*.

Kammerat udtales nu snarest med *Larsen-a* og ikke med det flade *a*, selv om *a*-et står i trykssvag stavelse. Det er det man viser med de to *m*'er. Når vi nemlig på grund af de to konsonanter skifter fra langt *a* til kort *a* *kamera-kammer*, så skifter vi også fra det flade *a* til *Larsen a*. Denne regel-mæssighed er så overført til de trykssvage stavelser. Det gælder også et ord som *campist*, som man er tilbøjelig til at udtale med noget i retning af et *Larsen-a* – på grund af de to konsonanter.

OT

? I artiklen om dansk-amerikansk i M&M nr. 4 står der et sted noget om forholdene på Island. Bør det ikke være i Island?

Benny Jacobsen,
Sønderborg

! Vi må hellere begynde med at slå fast at islændingene selv siger på Island: *á Islandi*, så dem fornærmer vi næppe ved at sige *på*; det er et rent dansk anliggende.

Problemet er først opstået efter 1944, da Island blev en selvstændig republik. Vi bruger normalt *i* når vi taler om stater: *i England, i Norge, i Polen, i Italien* – derfor også *i Island*. Om øer og halvøer siger vi *på*: *på Sjælland, på Fyn, på Gotland, på Mallorca* – på *Djursland, på Sjællands Odde, på den Iberiske Halvø*. I øvrigt bruger vi *i* når vi taler om dele af lande eller øer: *i Skåne, i Bayern, i Wales, i Jylland*. Heraf det sære at det hedder *på Sjælland*, men *i Nord-sjælland* (og *vistnok i eller på Sydsjælland*).

Reglerne for *i* eller *på* er egentlig klare nok, men der kan komme en konflikt i tilfælde som Island: det kan betragtes enten som en ø eller som en stat. Men der er jo adskillige østater som vi uden videre forsyner med *på*: *på Cuba, på New Zealand, på Madagaskar, på Ceylon, på Formosa*. Så ud fra dansk sprogbrug er der ikke noget i vejen med *på Island*.

Og mens vi er ved det: hvis Grønland er en dansk ø der i det mindste formelt er en ligeberettiget del af Riget, så må det naturligvis hedde *på Grønland*.

EH

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Tøgeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 35,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Dig og mig og vi to

Denne artikel handler om en samtale-regel som er for selvfølgelig til at være værdig til at komme på tryk i takt og tone-bøger. Vi kender den og bruger den alle sammen uden at tænke over det: Ikke sige *han* eller *hun* om en der er til stede, vær'sgo' at sige navnet. Når man som barn har fundet ud af, at den ikke går længere med okker gokker gummiklokker, kommer man til det mere raffinerede. Faster skal nok bemærke det, hvis nevøerne sidder ved bordet og siger til forældrene: Hvornår rejser hun hjem?

– Hvem? nåh, faster!

Så kan samtalen fortsætte om det, den drejer sig om. Man kan faktisk let komme til at opfatte børnenes spørgsmål som en bøn: .

– Skal hun ikke snart hjem?

Men når så den værste periode i livet er overstået, og man er blevet voksen, melder problemet sig aldrig. Reglen virker i al stilhed.

Han, hun og statsministeren

Her er et eksempel på reglen i funktion. Situationen er valgnatten den 9.–10. januar. Partilederne sidder samlet og kommenterer resultatet:

Ole Andreasen: Anker Jørgensen... Hvad er Deres råd til statsministeren?

Anker Jørgensen: Jeg synes det ville være det rigtigste, at statsministeren trækker sig tilbage... Men Anker må ikke svare:

– Jeg synes det ville være det rigtigste at han... .

Mogens Glistrup havde samme aften behov for at klargøre hvor han står i forhold til Anker Jørgensen og Poul Hartling:

Ole Andreasen: Mogens Glistrup... Er Deres råd til Hartling at han skal gå af?

Glistrup: Nej, jeg synes det er et rigtig dårligt råd Anker Jørgensen dér sidder og giver statsministeren.

Det er klart, at der også er en ekstra

mulighed ud over navnet. Man kan undgå *han* og *hun* (eller i flertal: *de*) ved at bruge statsministeren, altså ved titel eller stilling i stedet for navn.

Det er selvfølgelig ikke helt forbudt at bruge *han*. Reglen siger ikke at alle *han*'er er utilstedelige. Det er helt korrekt, når Ole Andreasen siger:

– Er Deres råd til Hartling at *han* skal gå af? Her har Ole Andreasen lige brugt *Hartling* og så er det i orden at henvise til det korrekte *Hartling* med et *han*. Derimod er det altså forbudt at henvise til andres korrekte *Hartling*'er med et *han*, når Hartling er til stede. Hver taler er nødt til at rykke ud med sit eget *Hartling* eller *statsministeren*.

I situationer hvor den omtalte person ikke er til stede går det fint med *hun* og *han* alene. Her er en stump af et interview med fire skoleelever i 2. real:

Int.: Hvad synes I om jeres *historielærerinde*, vi var jo inde og høre på *hende*?

Lone: *Hun* er alt for dygtig til vores klasse.

Hanne: *Hun* er fantastisk dygtig, men *hun* kan ikke lære fra sig.

Anja: *Hun* bliver så glad, når *hun* endelig kan lære os noget.

Int.: Hvorfor kan *hun* ikke lære jer noget?

Lone: Man kan jo bare lave ballade, når man vil, ikke? fordi ømh *hun* kan ikke skælde ud, vel, det ved vi, ikke? Så for eksempel en dag hvor *hun* sagde . . . vi sad og diskuterede et eller andet, jeg tror ikke lige det var historie vi diskuterede (fnis) . . . ved det her bord, ikke?

Int.: ja, ja.

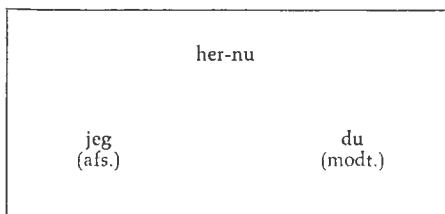
Lone: da sagde *hun* nåmn så kunne vi bare gå, ikke . . . da og så havde *hun* ikke regnet med at vi gik, så gik vi bare, ikke?

Bortset fra interviewerens indledende spørgsmål er det formen *hun* der bruges

hele vejen igennem, og så længe det er klart hvem der menes med *hun* kan de roligt fortsætte. Her kan man også henvise til titel, stilling eller navn med *hun/han* selv om det er i en andens replik, navnet forekommer.

Dig og mig, han og hun

Vi oplever vist i almindelighed *han/hun*-reglen som et rent takt og tone-nummer på linie med at man ikke må stritte med lillefingeren, når man spiser tournedos. Men det ser ud til at reglen i virkeligheden hænger sammen med nogle sproglige mekanismer der virker i alle samtaler. For at kunne forklare hvad reglen egentlig går ud på, må vi gøre rede for nogle sproglige størrelser der hjælper os til at holde rede på hvad der foregår i kommunikationssituationer. Når vi kommunikerer har vi brug for at holde rede på hvem der taler og hvem der lytter. Den der taler hedder *jeg* og den der lytter hedder *du*. *Jeg* er afsender og *du* er modtager. Det sted hvor *jeg* og *du* befinder sig hedder *her*, og tiden er altid *nu*. *Jeg*, *du*, *her*, *nu*, det er sproglige størrelser der altid skal indgå i kommunikationssituationen. Med de fire brikker kan man tegne en meget abstrakt model af kommunikationssituationen:

(Sædvanligvis vil man have brug for at inddrage mange flere forhold i en beskrivelse af kommunikationssituationen, men

de grundlæggende fire størrelser er nok i denne sammenhæng).

Sproglige størrelser der refererer til kommunikationssituationen, plejer man at kalde for *deiksis*. *Jeg, du, her, nu* er eksempler på deiksis af en særlig slags, nemlig dem der opbygger kommunikationssituationen. Når man har kommunikationssituationen kan man også have en anden gruppe deiksis som for eksempel: *han, hun, de, der, i går, for lidt siden, om et år, deroppe*. Det drejer sig også om personer, tider og steder, men det er altsammen størrelser der ikke indgår i kommunikationssituationen. Til gengæld kan man identificere dem *ud fra* kommunikationssituationen: hvis man er *jeg* eller *du*, så kender man nutiden og kan få *for lidt siden* til at give mening. På samme måde er *deroppe* kun forståeligt hvis man ved hvor *her* er, og det ved man hvis man er *jeg* eller *du*. Og når amerikanerne synger om »over there« forudsætter det at man er klar over hvor

»here« er, altså Amerika. Hvis det er klart for samtalepartnerne hvem de taler om kan de bare omtale en person som han eller hun, f. eks.:

– Sikken hun dog skriver.

Det kan A gøre i samtalen med B på tegningen – og *hun* indgår altså ikke i kommunikationssituationen, men *hun* kan identificeres ud fra den.

Kommunikationssituationens *her* er ikke et fysisk sted. Man skal passe på ikke at forveksle det med det fysiske *her* hvor *jeg* befinder mig, men hvor *du* ikke behøver at være:

– Hov du der, kom herover!

Man kan finde et *her* der éntydigt hører til kommunikationssituationen, i telefonsamtaler eller andre kommunikationssituationer hvor parterne er på hver sit sted. Man kan slutte en telefonsamtale ved at sige:

– Nå, nu har vi stået *her* og sludret i en halv time. Har de ikke lige sat taksterne op?

A: SIKKE HUN DOG SKRIVER.

B: JA, VI HAR LAVET DEM SAMMEN.

Og hvis man laver et telefonmøde kan man få tre parter på en gang:

(A og B er han'er, C er en hun).

A: øh blablabla mh bla

B: tja, men bla blaba, ikke?

A: øh blaba

B: bla

A: du, *hun* er *her* jo også. Skal vi høre hvad hun mener?

A's sidste replik må vist være ren mandschauvinisme. Replikken er underlig, selv om A og B er helt på det rene med hvem *hun* er. A siger at hun er der og samtidig må damen tænke: Er jeg det? Det lyder sgu ikke som om de er interesseret i min mening. *Hun* og *her* modsiger hinanden. C er både indenfor og udenfor samtalen.

Han, hun eller statsministeren

Hvis man under partilederdebatte ikke kan styre sin harme og siger

– Nu mener jeg han må gå af så behandler man enten Hartling som en genstand – og det går vel ikke – eller man prøver at trylle ham væk – og det er ikke nok. På den anden side kan man jo heller ikke kalde ham *du* eller *De* hvis man ikke vil henvende sig til ham direkte. Man løser problemet på dansk ved at bruge: *Skipper Skræk, Hartling, Fantomet, Ole, statsministeren, Fru Ærenpris* osv. i stedet for.

Det er faktisk en nærliggende måde at gøre det på. Alle de ord man kan benytte sig af er ord der kan bruges på to måder: enten som *tiltaleformer* eller som *omtaleformer*. Tiltaleformerne er en slags samtaleåbnere der bruges til at inddrage en anden person i en kommunikationssituation:

– Skipper Skræk, hvad siger De til valgresultatet?

– Ole, sluk lige for fjernsynet?

Omtaleformerne bruges i eksempler som

– Jeg hørte Skipper Skræk kommentere.

– Jeg bad Ole slukke for fjernsynet.

Navn, stilling eller titel er velegnede til at spille den dobbeltrolle der er brug for. Ordet skal dels signalere at f. eks. Ole hverken fører ordet eller bliver tiltalt. Dels skal det holde døren på klem for at Ole kan få ordet bagefter. Og den sidste funktion minder om dets funktion som tiltaleform: tiltaleformer er jo direkte opfordringer til at kommunikere.

Vores regel ser altså sådan ud:

»Det er uhøfligt at afskære folk fra at udtale sig, men det gør man ved at bruge *han* som ikke indgår i kommunikationssituationen. Derfor er *han* forbudt og tiltale/omtaleformer skal anvendes.«

Når man følger reglen signalerer man også at det er et bestemt rolleforhold mellem parterne der er til stede. Når Anker Jørgensen siger

– Jeg synes det ville være det rigtigste at *statsministeren* trækker sig tilbage så siger han også i det skjulte: jeg, A. J. opfatter mig selv som den der taler og jeg taler til dig, Ole Andreasen, (og seerne), men dig Hartling opfatter jeg ikke som min direkte kommunikationspartner i øjeblikket. På den anden side anerkender jeg, at du kan tænkes at tage ordet.

Mindst én gang i hver replik skal man signalere, at man tillader de andre tilstedeværende at få ordet – hvis man altså omtaler dem.

VI to

Kan man nu være sikker på at reglen er rigtigt formuleret? Hvorfor ser reglen f. eks. ikke sådan ud:

»Man skal omtale folk med deres navn, stilling eller titel, hvis de selv er til stede. Det er simpel høflighed.«

Svaret er at det ikke er altid man skal bruge navn osv. Det er faktisk *han* og *hun* der ikke må anvendes. Nu kommer Poul Hartling og Anker Jørgensen ud fra statsministeriet efter lange forhandlinger:

Uffe Ellemann-J.: Hvad har De drøftet med statsministeren, Anker Jørgensen?

Anker Jørgensen: Ja, vi har sammen gennemdrøftet hvordan retningslinierne for den nødvendige økonomiske politik skal se ud.

Uffe Ellemann-J. siger efter reglen statsministeren, men Anker Jørgensen kan klappe sig selv og statsministeren sammen til *vi* uden at der kommer en leder i BT om det. Poul Hartling har altså ikke krav på at blive kaldt statsministeren eller Poul Hartling i alle situationer.

Det er faktisk ikke helt enkelt med ordet *vi*. Det kan bruges på to forskellige måder. *Vi to* kan være *jeg + du*, altså samtalepartnerne:

– Skal *vi* tage i skoven?

Der skal altid være et *jeg* i et *vi*, men den anden person behøver ikke være *du*. *Vi to* kan også være *jeg + tredjemand* (grammatisk 3. person): På tegningen er det sådan et *vi* B bruger (om sig selv og tredjemanden C) når han siger:

Ja, *vi* har lavet dem sammen.

Og tredjemand er mere omfattende end *han*: Det kan være hvemsomhelst: Ole, dronningen, sagfører Nagel, Dirch Passer, statsministeren, Poul Hartling, han. Det er den sidste udgave af *vi* som Anker Jørgensen bruger. Det går fint fordi det både kan forstås som

jeg + statsministeren

og *jeg + han*

Nu bliver det for meget af det gode

Det er klart, at reglen ikke overholdes i alle situationer. Det går meget lettere med at sige *hun* i private sammenkom-

ster med vennerne eller når man er hjemme hos familien. Men der ved man jo også hvor man har folk: Man ved, at de ikke betragter en som et rent objekt. Alligevel giver det tit en særlig effekt, hvis man ikke overholder reglen i sådanne situationer: Det bliver til gemytligt drilleri. To fyre i et drikkelag kan sige om en tredje (mens han hører på det).

– Det er ikke fordi *han* drikker ret meget i aften, vel? Tror du *han* er syg?

På den måde kan de understrege, at i dag kan man ikke regne den omtalte for et aktivt handlende subjekt.

Derimod *skal* reglen overholdes blandt fremmede og i offentlige kommunikationssituationer. Hvis man står i en bagerforretning på Frederiksberg, så er det en katastrofe at sige

– Nej, det er ham derhenne først.

Det skal være

– Nej, det er den herre først.

Her er der altså rige muligheder for at fornærme folk ved at bryde reglen.

Men der findes også sociale systemer hvor den daglige ydmygelse og reduktionen fra menneske til robot netop er en pointe. Kaptajnen kan sige til løjtnanten

– Lad dem øve hilsen under forbigang med og uden hue

mens rekrutterne hører på det. Det er virkelig et sprogligt spark over skinnedet.

En særlig anvendelse af reglen har man i hvert fald tidligere haft, når den ene samtalepartner er repræsentant for en gruppe. I skolen var det forbudt at omtale en fraværende lærer som han eller hun. Man skulle sige hr. Jensen, også selv om det var frk. Petersen man talte med. Over for en repræsentant for en gruppe må man ikke omtale andre af gruppen som *han*. På den måde opretholder man en fiktion om at alle er til stede,

bare én er det. Således bekræftes den kollegiale solidaritet over for eleverne. I skal ikke være i tvivl om magtforholdene her, børn, det er os lærere der bestemmer over jer elever, til jeres eget bedste.

Reglen viser sig også i en særlig form når man citerer på tryk. Man kan opfatte den skrivende som jeg og læseren som du. Hvis man citerer inddrager man en tredje person i samtalen, tillader en anden at få ordet. Når man så selv igen tager ordet, for eksempel for at kommentere citatet, overholder man reglen og bruger navnet og ikke *han/hun*. Hvis man citerer en genial samfundsforskers bemærkning om sproget:

»Sproget er så gammelt som bevidstheden – sproget er den praktiske bevidsthed«,

så ville man aldrig skrive videre selv:

– Med den praktiske bevidsthed mener han bevidstheden i praksis

heller ikke selv om det er helt klart hvem *han* er. På den måde ville man nemlig signalere at man egentlig ikke regner den citerede for en ligeberettiget partner i diskussionen.

Men man kan også overholde reglen så meget at det bliver for meget. Da Folketingets medlemmer endnu var ærede medlemmer kunne man få en reprimande af Folketingets formand for at undlade at bruge hæderstitlen. Så havde man en udvej tilbage, nemlig at bruge *det ærede medlem* så tit at betegnelsen knækkede og kom til at betyde det modsatte. På valgnatten gjorde Erhard Jakobsen det samme.

Erhard Jakobsen: Jeg ville sige, jeg har et par gange under valgkampen sådan med lidt humoristisk islæt sagt, at hvis *Hartling* udfordrede den danske befolkning med den gammelkendte socialdemokratiske parole omskrevet *Hartling* eller kaos, så vil *Hartling* komme til at se at

befolkningen siger *Hartling*, nej så hellere kaos, og det er hvad der er sket desværre. Det kan man ikke nægte. Der er faktisk opstået et politisk kaos. Jeg advarede under debatten i Folketinget, jeg sagde der er al mulig grund til at tro at *statsministeren* ved denne uforsvarlige handling, skaber en situation der er værre end den vi er i. Nu skal jeg ikke komme og give *statsministeren* gode råd, for det ville *statsministeren* ikke høre på da vi havde 14 mandater, så venter jeg selvfølgelig ikke han gider høre på det, når vi har 4, men det er også alene *statsministerens* ansvar. Det er *statsministeren* der har kastet os ud i denne situation, og det ville være synd *statsministeren* skulle gå af nu, han skal sandelig have lov til at redde det her hjem igen . . .

Man skulle faktisk tro han var vred på ham.

Lars Heltoft,

f. 1946,

undervisningsassistent i dansk sprog,

Københavns universitet

Nøjagtighed

og

logik

Under den daglige læsning af aviser og bøger træffer den tænksomme læser tit på udtryk, som han straks ser kan forstås på to måder. Følelsen af sprogets unøjagtighed er levende hos temmelig mange mennesker, og de vil, når de blir bragt ind på emnet, gerne sige sådan noget som: Ja, man udtrykker sig jo tit noget unøjagtigt, men sproget er nu engang også et temmelig ufuldkomment udtryk for tanken. – Eller det hænder, at et eller andet udtryk, der forekommer i en samtale, blir påtalt som ikke ganske forståeligt, og man hører da gerne den, der blir rettet, sige sådan noget som: Ja, man udtrykker sig jo ikke altid så nøjagtigt og logisk, som man burde, men man blir jo da som regel forstået, og det er jo det vigtigste.

At det står bedre til med forståeligheden end nøjagtigheden og logikken er rigtigt nok. For en iagttager, og endnu mere naturligvis for en pedant, kan der være meget at indvende på den daglige

tale hvad det formelle og logiske angår, men derimod kun meget lidt, når vi skal se på udtrykkets forståelighed.

Vil man nu spørge: Hvem udtrykker sig klarest og mest nøjagtigt, folk der er over almindelig dannelse eller folk, der er under (idet vi ser bort fra sprogligt bevidste mennesker, der ved, hvad de siger), da vil mange straks holde på de første. Men de ta'r fejl. Der er to slags mennesker, der udtrykker sig godt: den jævne mand med det lille ordforråd og den højt-dannede med det store. I det mellemliggende lag er der usikkerhed, fordi folk der har et ordforråd, der er over, hvad de magter.

Det er da det jævne, naturlige talesprog, vi skal undersøge, noget andet talesprog gives jo forresten heller ikke. Hvad den gennemdannede mand siger, det kan være morsomt at høre på for indholdets skyld, men sprogets umiddelbare liv er ikke deri.

De danskes fremtid

Det er nu en selvfølge, at egentlig unøjagtighed i den daglige tale er umulig, for det udtryk, der ikke kan forstås, blir kastet til side, og den, der ikke kan udtrykke sig sådan, at han er til at forstå, han blir uden for snakken, til han lærer at tale forståeligt. Men selve sproget frister os til uklårheder, idet det stadig stiller os nye opgaver, som det tar en vis tid at løse. Ta for eksempel spørgsmålet om at udtrykke fremtiden nøjagtigt. Det danske sprog har i tidens løb mistet et særligt udsagnsord til at danne fremtid, sådan som det endnu findes på tysk og engelsk, mens de romanske sprog har deres særlige fremtidsform.

Vi har som sagt derimod ingen, og da fremtid jo må forekomme hos os ligesom hos andre, må vi finde et udtryk for den, da vort sprog ellers ville blive uforståeligt. Men da vi ikke har et enkelt hjælpemiddel, kan løsningen falde temmelig forskellig ud: *Bogen er i stykker*. Fremtid: *Bogen går i stykker*. *Jeg har feber*. Fremtid: *Jeg får feber*. *Jeg er syg*. Fremtid: *Jeg*

bli'r syg. *Jeg sover*. Fremtid: *Jeg falder i søvn*. *Han er på rejse til København*. Fremtid: *Han ligger på rejse til København* (det vil sige, det har i nogen tid ligget for, at han skulle til København). *Det regner*. Fremtid: *Det blir regnvejr*, osv. Som man ser: Sproget klarer sig. Det udviklede i løsningen føler den fremmede, men vi selv mærker den ikke, og nøjagtigheden kommer ikke til at lide noget. Hvis et udtryk her synes uklart, er det kun, fordi man får det løsrevet fra forbindelsen. Tænk f. eks. på den dobbelte betydning af sætningen: *Venter I på mig?* Hvis jeg går fra mit selskab og ind i en butik, kan jeg sige: *Venter I på mig?* Det er fremtid. Og kommer jeg ud af butikken og blir overrasket over at se mit selskab stå udenfor, så kan jeg også sige: *Venter I på mig?* Det vil sige: *Står I og venter? Har I ventet på mig?* Og så er det en anden ubestemt tid. Hele stillingen gir altså den fornødne forklaring. Det udviklede spørgsmål om at udtrykke fremtiden nøjagtigt på vort sprog er for så vidt fuldkommen løst.

- VENTER I PÅ MIG ?

- VENTER I PÅ MIG ?

VII De holde næste gang?

Men der er andre spørgsmål, som endnu ikke er løst, og det er morsomt at høre, hvordan folk bakser med dem, og hvordan de retter på hinanden for at få den rigtige forståelse frem. Man behøver bare at stå op i en sporvogn for at erfare, hvad for et spektakel man har med udtrykket »næste gang«. Der spørges: *Er det næste gang, jeg skal af?* Eller: *Er det denne gang eller næste, jeg skal af?* For ikke at tale om det fuldkommen latterlige spørgsmål: *Vil De holde næste gang?* – Hvornår skulle han vel ellers holde? Men der er kommet forvirring i det, og den erfarne konduktør gir da også i reglen følgende svar, der ikke kan misforstås: *De skal af denne gang, eller: ikke denne gang, men næste gang.* Hør også dette: *Ja, så ses vi altså på næste lørdag.* – *Ja, det er vel nu på førstkommende lørdag, du mener?* – Dog kan der ikke være tvivl om *næste uge, næste måned, næste år*, da den uge osv., vi er i, hedder: *denne uge*. Og udenfor tid er der ikke noget i vejen med ordet: *Min næste overfrakke skal være sort.* Der er også gået forvirring i ordet *forrige*. Siger man: *Jeg var der forrige mandag*, kan man være temmelig sikker på at få spørgsmålet: *Var det i mandags?* Der er noget om, at *forrige mandag* ligger to mandage tilbage, ligesom næste stoppested ligger to stoppesteder fremme. Derimod kan der vel ikke være noget i vejen med: *sidste mandag?* Dog foretrækker folket: i mandags.

Vi siger altid: *I dag otte dage*, når vi i virkeligheden mener en uge, altså syv dage. Det vil sige, at hvis vi går ud fra mandag, så regner vi både denne og næste mandag med, det blir otte. Ja, men hvorfor hedder det så ikke også: *I dag femten dage*, ligesom på fransk? Det er ulogisk, at vi her holder på fjorten dage. Men tidsangivelser er ofte usikre. Siger

jeg til en kammerat: *Jeg rejser om otte dage*, eller *jeg rejser om en uge*, så tar han ikke fejl, otte dage og en uge, det er nøjagtig det samme. Det er på en gang ulogisk og klart. Men det går vist ikke an, at jeg siger: *Jeg rejser om fem dage, om tre dage eller to dage.* Kan vi også her medregne den dag, vi er i? Vistnok ikke. Og hvornår er *tre dage efter, to dage efter?* Det kan ikke forstås, og altså heller ikke siges.

Den er lige god nok

Et udtryk som: *Han er lige gammel nok*, viser et tilfælde, hvor betydningen engang har været vippende, men nu ligger fast. En fremmed, som kun kender lidt til vort sprog, vil forstå det som: han har netop den fornødne alder. Men her er altså sket det, at betydningen er gået over grænsen. Fra at være: lige netop, er den blevet: lidt for meget, og andet betyder den vending ikke nu. Man kan så prøve sig frem med forskellige ord: *ung, sød, sur, lang, kort*. Værdien blir altid den samme: *lige lang nok*, lig: *for lang*. Ved de mere svævende moralske begreber går det derimod knapt så let: *Han er lige god nok*, vil man vist ikke sige. Derimod kan en husmor meget vel sige om en kage, der er faldet lidt sammen: *Den var vist også lige god nok*. Det vil sige, der var vist for meget godt i den. Men ellers er form og betydning her vokset fast sammen, og ændrer man formen, blir betydningen straks en anden: *Han er akkurat gammel nok*. Det er: han har netop den fornødne alder. Og udelader vi biordet *lige*, kan der komme tvivl: *Han er gammel nok, den er lang nok*, osv., det kan svæve på grænsen af, hvad der er for meget, dog vil betoning og andet vise, hvordan det skal forstås. Og lige som *lang nok* kan betyde lidt for lang, sådan kan omvendt

god nok betyde lidt under god. Man siger jo også: *Godt nok er halvt fordærvet*, og en erklæring om, at maden er god nok, kan opfattes som, at der mangler noget. Herhen hører også vendingen: *Det er lige alt det, jeg kan bære den sæk. Det er lige alt det, jeg kan sige dig det.* I første tilfælde er der dog en mulighed, i det andet næppe nogen.

I disse tilfælde er der altså virkelig en vis svæven, det nøjagtige udtryk er ikke helt nået. Det hører hjemme i folkets sprog mere end i den forfinede tale, og vi må vel deri se et udslag af et vist folkeligt lune, der gerne vil more sig og drille ved, måske ubevidst, at give betydningen et stød i retning af det usikre, hvorved den tiltalte kommer på glatis.

Blad to sider frem!

Og her er et andet område, hvor der hersker en vis forvirring, det vil sige kun tilsyneladende, for forvirringen kommer først frem, når man tænker nærmere over sagen, og den daglige, mere ubevidste sprogbrug er så temmelig uberørt deraf. Vi begynder med det klare tilfælde. I en koncertsal går man frem til den forreste række eller den første række, og tilbage til den bageste eller sidste. Dette synes lidt rigelig selvindlysende, men lad os nu alligevel holde fast på, at det forreste, det første, er fremefter, og det bageste, det sidste, er tilbage. Vi skal straks få noget andet at se. Når vi slår op i en bog, begynder vi på første side og ender på sidste. Ja vel. Men hvis vi blader fra den første til den sidste (bageste), er det så frem eller tilbage? Det er frem. Altså blader vi frem til den sidste (bageste) side og tilbage til den første. Man kan opleve, det har jeg selv gjort som lærer, at mere eftertænksomme elever går i stå over den modsigelse, der er i at blade frem til den bageste side. Men som sagt, sproget vak-

ler i grunden ikke. Når vi nu har bogen som mønster, kan vi let finde lignende tilfælde. Altså: man følger en flod tilbage til dens udspring og frem til dens udløb. Og som det går med floden, går det med tiden, der jo selv er som en flod. Altså: *vi går fra vore tider tilbage til den første begyndelse.* Eller: *vi ser fra vore dage frem imod de sidste dage.* Men her er alligevel en lille forskel mellem tiden og floden på den ene side og bogen på den anden. *Ti år frem i tiden, langt frem i tiden*, det er med tiltagende årstal, modsat *ti år tilbage i tiden, langt tilbage i tiden.* Men med bogen går det ikke så nemt. *Blad ti sider frem*, det er med stigende sidetal, *ti sider tilbage*, det er med aftagende sidetal. Ja men: *Det står langt tilbage i bogen*, det er dog efter stigende sidetal: *Det står meget længere fremme i bogen.* Det er tvivlsomt, om her menes stigende eller faldende sidetal. Men så igen: *Det står helt fremme i bogen.* Det vil sige på en af de første sider. Der er altså noget galt ved den bog. (. . .)

Det ligger dér

Der er uklarheder i sproget, som man ikke kan undgå, men der er andre, som visse »man« aldeles ikke bryder sig om at undgå, og kunne det tænkes, at en kvinde læste denne artikel og holdt ud så langt som hertil, så ville jeg gøre hende dette direkte spørgsmål: Hvis De vil bede en om at flytte et syskrin hen i en vindueskarm ved siden af et gummitræ, falder det Dem så naturligt at udtrykke det sådan: *Vil du sætte syskrinet hen i vinduet ved siden af gummitræet.* – Eller er det Dem ikke for stor en overvindelse, og siger De ikke hellere: *Vil De sætte den der hen ved siden af det der* – og så ser De naturligvis først på den der og så derhen og så på det der, idet De går ud fra, at den, De taler til, nøje følger Deres blik.

Her er et eksempel, jeg selv har oplevet. Jeg havde købt noget i en smørforretning, og damen bag disken havde lagt tilbagepenge og et mærke til mig. Men da mærket vendte den hvide side opad, var det for mig næsten usynligt på den hvide marmordisk. Jeg tog mine penge og så efter mærket. Lidt fra mig stod en ung pige, hun nikkede i retning af mærket og gav mig den oplysende forklaring: *Det ligger der*. Ikke sandt, da hun selv ved, hvor hendes *der* er, så er hendes oplysning for hende fuldt tilfredsstillende. – En dag cyklede jeg hen ad en landevej. Jeg kom til at rive min lorgnet af og sprang af for at finde den. I det samme cyklede en dreng forbi mig, bagfra. Jeg kunne altså ikke se hverken hans blik eller en finger, han muligvis pegede med. Alligevel råbte han, idet han kørte forbi: *Den ligger der*. – Nej, kvinder og børn har svært ved at gå i enkeltheder og sige: *Den ligger til højre, til venstre osv.*, de ser, hvor tingen ligger, og udtrykket for

deres synsbillede er givet med det lille ord *der*, det ved de selv hvor er, og så må det være nok også for andre. Allerede i skolen er det irriterende at høre de store piger sige: *Den linie der er vinkelret på den linie der*. Og synderligt godt som universaludtryk for et hvilket som helst sted er dette *der* nu ikke. Ellers har kvinder en ejendommelig evne til at få dårligt sprog til at klinge kvikt og rapt: *Når det er sådant et regnvøjr, bli'r man lavet forfærdelig til, når man ikke har galocher på*. – Det ville jo lyde bedre sådan: *Når det er sådant et regnvøjr, og man ikke har galocher på osv.* – Og her er et andet eksempel: *Når man har gået sådan en lang tur, er det rart at få noget, når man kommer hjem*. – Det kan mindre godt omskrives. Og her er et eksempel på kvindesprog, der er lige så kvikt og energisk, som det er forfærdeligt dansk: *Når jeg sover, kommer jeg altid op i en fart, når jeg vågner*.

Kvinden tænker gerne hurtigere end

manden og gir sig ofte ikke tid til at gøre sin tankerække færdig i ord, af den grund vel, at hun selv ved, hvad hun tænker, og tilhøreren må så gætte sig til resten, hvad som regel heller ikke er vanskeligt. En mor sagde til sin datter efter opvasken: *Hvis du ikke kan la være med at slå de kopper itu, må jeg hellere selv.* Det ville sige: må jeg hellere selv stille dem ind. Hos en mand vil en sådan udeladelse i en vigtig sætning være utænkelig, dels på grund af hans langsommere tankegang, der gir ham bedre tid til at udtrykke sig, dels sikkert i et mere bevidst ønske om at blive forstået. Her er en sætning fra den begyndende sommer: *Du skulle næsten ha dit sommertøj på i dag.* – Jeg selv ville jo sige: *Det er næsten så varmt, at du osv.* Afstanden er måske ikke stor, men jeg tror dog, det ville være en mand umuligt at sige den første sætning. Her er et eksempel fra en skolestil: *Når man kommer derned, farer der næsten en lille hund ud af hvert hus.* – Det er ikke udelukkende barnlig kluntet, det er tillige en barnlig og kvindelig trang til at få det vigtige ord »næsten« godt frem i sætningen. Morsom og overraskende er brugen af ordet *grim* i følgende eksempel, stadig kvindesprog: *Vi var så våde og grimme, at vi tog lige hjem.* – Enhver forstår det, men en mand ville dog snarere sige: *Vi var så våde, og det er grimt at være våd, derfor tog vi lige hjem.* Men det andet er både kort og udtryksfuldt, og desuden har det en særegen interesse, idet det viser en fri brug af tillægsordet, der er stærkt fremme i moderne dansk. Jeg skal belyse det ved et andet eksempel. En kvinde, der ikke længere var ung, men ungdommelig af skikkelse, sagde om en kåbe, som forlængst var kasseret, men som hun tog på en dag i regnvej: *Jeg har sådan en lille fornemmelse i denne her kåbe.* – Det vil altså sige: *en fornemmelse*

af at være lille. Et lignende tilfælde har vi i følgende: *Den kuro er så varm at bære,* – i stedet for: *Det er så varmt at bære den kuro, man blir så varm af at bære – osv.*

Sproglig kortslutning

Man kan undre sig over, at en kvinde siger: *Den er, ligesom jeg har haft en hat.* – At det skulle være en fortaelse for: *ligesom en hat, jeg har haft,* kan jeg næppe tro. Fortælelser er vist i det hele taget mindre almindelige hos kvinder end hos mænd. Og her er et eksempel på, hvor det til en afveksling ikke er helt let at forstå meningen: *Kan du rive det halve af det stykke papir over?* Det er et slående eksempel på den kortslutning, der foregår hos kvinden ved overgangen fra tanke til tale. Meningen var, at papiret skulle lægges en gang sammen, og den ene halvdel rives midt over. Min far havde en tilsvarende besynderlig vending: *Kan du lægge det dækken sammen i en ottekant?* Det ville sige: *lægge det sammen, så der blev otte lag.* – I de fleste tilfælde er det altså trangen til at få et kort udtryk, der er den drivende kraft. Fra et køkken har jeg følgende. Den fremmede dame, der har tørret en kødrand af og hængt den på et tilfældigt søm, spørger: *Ja, hvor hænger i grunden din kødrand?* Husmoderen: *Den hænger ved siden af kagerullen.* Det er den korte form, der medfører den tilsyneladende urimelighed. Det hele ville formelt være i orden ved hjælp af et »plejer«: *Hvor plejer du at hænge –.* Ligesådan i et par eksempler fra det jyske mål: *Nu laver jeg på aftensmad* – kan en jysk husmor sige. Det er: *Nu begynder jeg på at lave aftensmaden.* – *Træk benene til dig, han skal ikke falde.* – En mærkelig forkortelse, der lyder som et ældgammelt levn fra en tid, da bisætningen tit blev føjet til uden noget kendemærke. Jeg har aldrig hørt til-

fælde på øerne. – Og så til slut et eksempel på, hvad en mand kan sige, når han skal udtrykke en tanke i stærk forkortning. Et ægtepar, der boede i København, talte om at bo i Frederiksberg Allé, hvor der sikkert måtte være rart, især nær ved Frederiksberg Have. Manden udtrykte sin mening om spørgsmålet på denne måde: *Ja, hvis man kunne bo der, så kunne man godt bo der.* Meningen var, hvis man kunne bo der af økonomiske grunde, så kunne man godt bo der af hensyn til det landlige og friske. Men det kan godt være, at hvis en kvinde skulle ha udtrykt den samme tanke i forkortning, ville hun være kommet fra det på en mindre angribelig måde. Til tider er det altså en noget kunstig tankegy-

nastik, sproget tvinger os ind i, men hvad vi ikke tænker over, generer os ikke, og selv om vi tænker over det, kan det ikke være nogen skade til, da vi dog alligevel næsten altid taler uvilkårligt. Men vor lille undersøgelse har dog måske vist, at de virkelige uklarheder, der kan påvises, kun er få, og at nøjagtighed og logik, eller i det mindste stræben derefter, er det overvejende. .

(Artiklen er gengivet efter bogen „Skrift og Tale“ (1936) med tilladelse fra fru Gertrud Heisterberg og Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busk).

Knud Hjortø,
1869–1931,
forfatter

Dette er første nummer af

MÅL & MÆLE, 2. årgang.

Næste nummer kommer primo juni.

Vi håber, at alle vore abonnenter

til den tid har indbetalt

prisen for årsabonnementet kr. 35,00

på giro 6 25 38 57.

MÅL & MÆLE er jo ikke til at undvære!

(Girokort var indlagt i MÅL & MÆLE, nr. 4).

Tænk engang...

Kære Mål og Mæle!

Jeres udmærkede artikel om *stå, sidde og ligge* fik mig til at tage mig sammen til at bede jer om at hjælpe mig med et problem, som jeg længe har haft i forbindelse med min undervisning af udlændinge:

Hvad betyder egentlig:

jeg tænker, at . . .

jeg tror, at . . .

jeg mener, at . . .

jeg synes, at . . .

jeg finder, at . . .

ja, der er flere ord af den skuffe, men jeg synes, tror, tænker, mener, finder at de her fem er de vanskeligste at holde ude fra hinanden. På flere andre sprog kan man ikke på samme måde give udtryk for nuancer i den talendes holdning – f. eks. siger englænderne kort og godt »I think« – og franskmændene har vist kun mulighederne »penser« og »croire«. Hvad er det egentlig man siger på dansk?

Med venlig hilsen
Anne Marie Heltoft,
Valby

Kære Anne Marie!

Tænk dig en engelsktalende turist som står ved Christiania. Hun ønsker at sige: *I think it's been barracks*. Hun slår op i sin lommeordbog at der under *think* står *tænke, tro, mene, anse for, synes*. Hun ville nok først tro at disse danske ord betyder det samme. Forskellige ord med samme betydning kaldes SYNONYMER. Dem kender vi fra kryds- og tværsopgaver: *forår – vår, forstand – intelligens – begavelse, sukke – stønne*.

Hvis de danske oversættelser af *think* var synonyme i streng forstand, ville man kunne vælge hvilket et det skulle være. Men det kan vores turist ikke. Det ville lyde mærkeligt hvis hun ved hjælp af sin ordbog fik konstrueret: *Jeg synes det har været en kaserne* eller *jeg tænker at jeg fryser*.

Vores engelsktalende turist kunne så komme på den tanke at det ikke var de danske ord der var synonyme, men det engelske *think* der kan betyde mange forskellige ting. Dette kaldes HOMONYMER. Man kan sige at det er to eller

Tænke

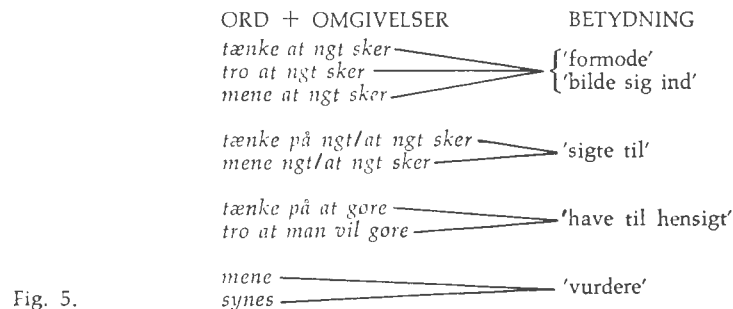
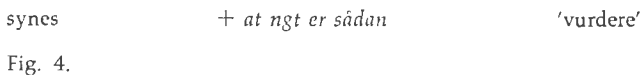
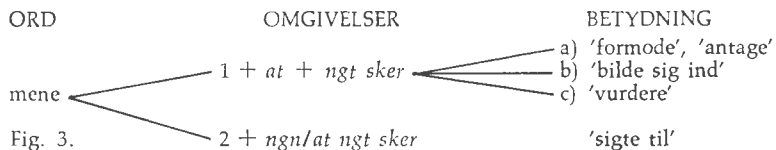
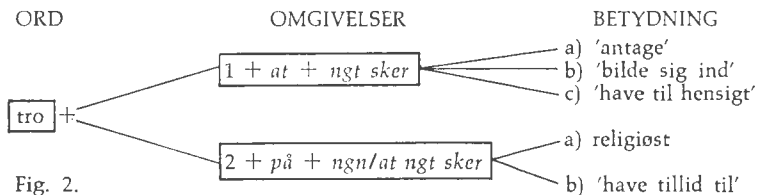
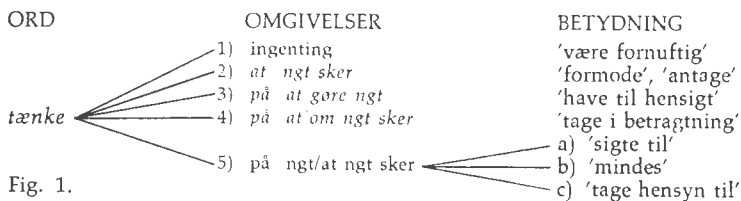
Hvis vi begynder med det danske ord *tænke*, så betyder det mindst 8-9 forskellige ting. Men de forskellige betydninger forekommer heldigvis i forskellige omgivelser, så vi ikke blander dem sammen alle sammen: *Christianitter tænker ikke* betyder at beboerne i Christiania ikke er fornuftige. *Tænke* uden nogen tilføjelser kan altså betyde 'være fornuftig'. Hvis *tænke* forekommer i en forbindelse som denne her: *Jeg tænker, at hun er taget ud til Christiania med bus*, så betyder det 'formode', 'antage'. Forekommer det i en sætning som: *Jeg tænker på at tage derud med taxi*, betyder det 'har til hensigt'. I bus-eksemplet var det *tænke + at + noget er sket*, i taxi-eksemplet er det *tænke + på + at gøre noget*. *Jeg tænker på, at hun gerne vil se Fredens Ark*. I omgivelserne *+ på + at + noget sker* betyder *tænke* altså 'tage i betragtning'. *Når jeg siger, at der er en christianit i os alle, så tænker jeg på, at vi alle ønsker at være frie*. Her synes vi at have de samme omgivelser men betydningen 'sigte til'. Det er dog ikke helt de samme omgivelser. I eksemplet med Fredens Ark kan man nemlig også have en sætning med om: *Jeg tænker på om hun gerne vil se Fredens Ark*. Det kan man ikke i eksemplet med christianitterne. . . så *tænker jeg på, om vi alle ønsker at være frie*. Vi kan altså være mere præcise og sige: i omgivelserne *på + at/om + noget sker* betyder *tænke* 'tage i betragtning'. I betydningen 'sigte til' kan man også have navneord alene: *Når jeg siger Fristaden, tænker jeg på Christiania*. Jeg mener nu at jeg har skilt 5 forskellige omgivelser ud, og så har jeg endda ikke tænkt på *tænke efter, igennem, over, til, tilbage, ved*.

Men den 5. omgivelse: *på + ngt/at ngt sker* kan betyde andet end 'sigte til':

flere ord med forskellig betydning der tilfældigvis hedder det samme. Det har vi også masser af danske eksempler på. Tænk på *bakke*, det kan betyde 'en høj', 'redskab til at bære porcelæn på', 'køre baglæns', 'ryge' og 'støtte' (i *bakke op*).

Det er selvfølgelig upraktisk med mange homonymer i sproget, for så kan man misforstå en masse. Tro dog ikke at man kommer til at forveksle alle betydningerne af *bakke*; de forskellige betydninger forekommer nemlig i specielle omgivelser. I eksemplet *der sidder en kat på bakken* kommer man f. eks. ikke til at tænke på 'at køre baglæns', for i de omgivelser kan *bakke* kun være et navneord. Her er det altså kun betydningerne 'høj' og 'redskab' der kan forveksles.

Nu kunne man så antage at *think* er homonym. Det tror jeg også det er. Sagen synes bare at være mere indviklet end som så. Jeg mener nemlig at *tænke, tro* og *mene* også i sig selv er homonymer og at de i visse af deres betydninger er indbyrdes synonyme. Så kan det vist ikke være værre.

Hun besøgte Fredens Ark og tænkte på sit barndomshjem; tænke betyder 'mindes'. Hun tænkte på sin mors formaninger og købte ingen hash i dag, tænke = 'tage hensyn til'. Forholdene omkring tænke kan vi skrive op i et skema: Fig. 1.

Tro, synes, mene

Heldigvis er det ikke så slemt med de andre ord *tro*, *synes* og *mene*. Se fig.

Eksemplerne kommer her og kan fordeles efter behag: *Jeg tror at hun har været ude på Dyssen. Peter tror slet ikke hun har været her. Jeg tror at jeg vil vise hende rundt. Hun tror ikke på dårlig Karma, men hun tror på sine venner i Christiania. Hun tror på at de ikke snyder hende.* Fig. 2.

Jeg mener at Christiania får lov at eksistere. Men jeg mente ikke at de fik nogen støtte fra staten. Jeg har altid ment at det er nogle smukke bygninger. Når jeg taler om det sociale eksperiment i Danmark, mener jeg Christiania. Fig. 3.

Jeg synes, at det er meget interessant. Fig. 4.

Af skemaerne kan man se at *tænke*, *tro* og *mene* i sig selv er homonymer. Men man kan ikke se at enkelte af betydningerne indbyrdes er synonyme. Det kan illustreres således: Fig. 5.

Det jeg har gjort indtil nu er egentlig ikke at forklare hvad nogen ord betyder. Jeg har blot »oversat« *tænke*, *tro*, *mene* og *synes* til nogle af deres synonyme, men vel at mærke til ord som ikke er flertydige, som de selv er.

Formode og bilde sig ind

Formode og *bilde sig ind* betyder nogenlunde det samme. Forskellen er talerens opfattelse. *Han formoder at hun er i Krudthuset. Hun bilder sig ind at hun*

er i Clock Work Orange. I eksemplet med Krudthuset tager den der siger sætningen, ikke stilling til om det er sandt eller ej at hun er i Krudthuset. I det andet derimod ligger det angivet at hun tager fejl når hun tror at hun er i Clock Work Orange. I jeg-form, nutid, kan man derfor kun bruge *tro*, *formode* eller *antage* men ikke *bilde sig ind*. Man kan f. eks. normalt ikke sige: *jeg bilder mig ind hun kommer.* Man kan ikke tro at noget er tilfældet og samtidig som den der taler vide at man tager fejl.

Tænke på + at/om ngt sker har det på samme måde som *bilde sig ind* – bare omvendt. Hvis man siger *jeg tænkte på at hun gerne ville se Fredens Ark*, så tænker man at det er sandt at hun gerne ville se Fredens Ark. Men hvis man siger *jeg tænkte ikke på at hun gerne ville se Fredens Ark*, så er det også sandt at hun gerne ville se Fredens Ark. Taleren forudsætter altså at det er sandt at hun gerne ville se den, og udtaler sig så om personens tankevirksomhed. Hvis taleren og den omtalte person er den samme (hvad de ikke er i eksemplet med Fredens Ark, det er *mig – da*, og *mig – nu*), hvis de er den samme, kan sætningen derfor ikke benægtes, man kan ikke sige: *jeg tænker ikke på at hun gerne vil hjem.*

Der er også det særlige ved *tænke på*, at det er det eneste man gør med *vilje*, *synes*, *tro*, *mene*, *tænke at*, det er noget der kommer over en. Hvis en spørger: *Hvad laver du?* kan man ikke svare: *jeg tror at hun har købt råopium*, eller *jeg tænker at hun er helt skæv nu*. Derimod kan man godt svare: *jeg står og tænker på om hun er junky*. Man kan kun opfordre nogen til noget der er under viljens herredømme. Derfor kan man sige: *tænk på at hun havde store pupiller!* men ikke *syns at hun er uforsigtig!* eller *tro at hun er uskyldig som et barn!* (Der-

imod kan man godt have benægtet bydeform: *tro ikke at hun er et lille barn fra landet*; det er der skrevet om i Mål & Mæle nr. 3).

Det at tænke på at ngt sker er også det eneste der forløber i tid. Man kan sige: *Hun tænker på at hun spilder tiden, men hun tænker ikke på at hun spilder tiden mens hun tænker på det*. Men man kan f. eks. ikke sige: *Hun synes at hun spilder tiden, men hun synes ikke at hun spilder tiden mens hun synes det*. For det tager ingen tid at synes. Det er noget man gør altid og på ingen tid.

Jeg tænker at

Og så når vi frem til det som spørgsmålet vist egentlig lød på: hvad er forskellen på *jeg tænker at...*, *jeg tror at...*, *jeg mener at...*, *jeg synes at...*, *jeg finder at...* (og det er altså tænke², tro^{1 a}, mene¹ og synes i 1. person nu-tid).

Der går et skel mellem det jeg har kaldt 'formode', 'antage' og det jeg har kaldt 'vurdere'. Formodninger har at gøre med ens viden. *Jeg formoder at* betyder så meget som: 'under alle de

omstændigheder, som jeg har viden om, kan det godt være sandt at... , intet af det jeg ved, strider mod at... ', med denne tilføjelse: 'men det er muligt, at jeg får viden om flere forhold således at jeg skifter opfattelse'. *Jeg vurderer at...* betyder derimod: 'jeg har en umiddelbar opfattelse af hvordan noget er og denne opfattelse ændrer jeg ikke ved oplysninger om nye forhold'. Formodninger drejer sig altså om noget er sandt. Vurderinger om hvordan det sande så er.

Tænke at noget sker, tro at noget sker og mene at noget sker er de ord der betyder 'formode'. Det viser sig på denne måde: Om noget er elektrisk eller ej – det er noget der afhænger af forhold i verden. Jo flere oplysninger man har om dimsen, des større mulighed har man for at tage stilling til om den er elektrisk. Man kan godt sige: *jeg tænker at den er elektrisk* og man kan også bruge *tro* og *mene* her. Men man kan ikke sige *jeg synes den er elektrisk* eller *jeg finder den elektrisk*.

Om en stol er komfortabel for en at sidde i, det er noget der ikke kan argumenteres om. Man har den opfattelse eller man har ikke den opfattelse. Man kan

Fig. 6.

	elektrisk	venlig	komfortabel
tænke at	ja	nej	nej
tro at	ja	nej	nej
mene at	ja	ja	ja
anse for	nej	ja	ja
finde at	nej	ja	ja
synes at	nej	ja	ja

derfor godt sige: *jeg synes at denne stol er komfortabel (for mig) at sidde i*, men man kan ikke sige (hvis man sidder i stolen): *jeg tænker at den stol er komfortabel for mig at sidde i*.

Venlighed er som komfort, det er noget man umiddelbart oplever. Man kan da også sige: *jeg synes at det er venligt af hende*, men ikke: *jeg tænker at det er venligt af hende*.

Vi kan nu opstille et lille skema, for hvornår man kan bruge hvilke ord: Fig. 6.

Vi får altså, at *tænke at* og *tro at* og *mene at* betyder 'formode', mens *mene at*, *anse for*, *finde at* og *synes at* betyder 'vurdere'.

Det kan synes helt uoverskueligt for vores turist at lære forskellen på *tænke*, *tro*, *mene* osv. Men for det første er det ikke så svært som man tror. I artiklen her (uden for eksemplerne) har jeg faktisk brugt de omtalte ord mindst 15 gange – uden at det vist har voldt læserne nogen vanskeligheder. For det andet kender den engelsktalende godt forskel på

tillægsord som *elektrisk*, *komfortabel* og *venlig*. Det er bare ikke nødvendigt at skelne ved *think*, som jo altså er et homonym med usædvanlig mange betydninger. For det tredje er det ikke de store praktiske vanskeligheder man får ved at forveksle *tænke*, *mene* og *synes*. En udlænding der gør det, vil altid blive forstået, eventuelt med et lille smil af de indfødte her i landet.

Et problem bliver det kun for perfektionister. Det er jo nemlig nærmest et filosofisk problem hvad forskellen er på *tænke*, *tro*, *mene* og *synes*, og filosofferne har da også beskæftiget sig meget med disse ord og begreber. Den berømteste er nok Descartes, som byggede sin erkendelseslære på sætningen: 'Jeg tænker, altså er jeg til'. At han tænkte, det var det eneste han ikke bare tænkte, troede, mente, syntes, det var det eneste han vidste.

Ole Togeby,
f. 1947,
adjunkt i dansk sprog,
Københavns universitet

Med navns nævnelser

Der er spændende historisk stof i navne. Undersøger man hvad vi går rundt og hedder, opdager man at navnestoffet næsten som arkæologiske lag afspejler halvandet årtusindes historie. Der er de urnordiske, hedenske navne, og der er de kristne – nogle af dem helgennavne og altså ligefrem udpræget katolske; der er navne som stammer fra bølger af indvandrere, der er navne som har deres forudsætning i litterære modestrømninger eller i dyrkelsen af helte og heltinder i den virkelige verden eller i bøgernes, filmenes og lp'ernes verden. Læs nogle sider navne i telefonbogen, og du har et rids af hele Danmarkshistorien.

Men også brugen af navnene i dagligdagen viser os noget. Der er fx meget indviklede regler for hvordan vi bruger hinandens og vore egne navne når vi taler til og om hinanden, og disse regler ser ud til at hænge sammen med hvordan vort samfund og milieu er indrettet. Her kommer lidt om de vigtigste adfældsregler der gælder mht. navne i den ikke-dialekttalende middelklasse.

Børn

Det er ikke så enkelt at vi bare bruger de navne der står på folks dåbs- eller navneattest, med overspringelse af alt for besværlige og genstridige mellemnavne. Men man kan da godt bruge for- + efternavne. Det er faktisk det mest all-

rounde, for det går an både til børn og voksne, til han- og hunkøn: *Lise Henriksen, Søren Brun, Pia Bang, Hans Rasmussen* – om det er piger og drenge, eller mænd og kvinder kan man ikke se af navnene. Dog er der naturligvis den forskel at det normale er at nøjes med fornavnet til børn: *Lise, Søren, Pia, Hans*. For- + efternavn bruges mest når der skal skelnes mellem de to *Lise'r* eller de to *Søren'er* på fodboldholdet eller i klassen.

Når det drejer sig om voksne, bliver det hele som sædvanlig meget mere indviklet, i dette tilfælde fordi valg af navn i tiltale hænger nøje sammen med *du/De*-problemet.

Mænd

Til mænd man er *De's* med kan man selvfølgelig bruge for- + efternavn, evt. med *hr.* foran: (*hr.*) *Jørgen Lund*, (*hr.*) *John Christensen*. Det går også an med efternavn alene, men uden *hr.* går det bedst fra oven og ned eller fra ligemand til ligemand. Der kræves en næsten demonstrativt demokratisk atmosfære hvis man til en overordnet skal kunne nøjes med efternavn uden *hr.* eller titel: *Kofod, Nissen, Dam*.

Her har vi noget af forklaringen på at fx en rektor på en skole godt kan bruge efternavn uden *hr.* til skolens mandlige lærere. Forholdet mellem rektor og lærer er så nogenlunde i social ligevægt; men

til pedellen vil rektor tit være tilbøjelig til at bruge *hr.* + efternavn, for her er niveauforskellen i rangsystemet så klar at den næsten kræver at blive tilsløret med den ganske neutrale *hr.*-form. Vi er i det hele taget tilbøjelige til at anerkende rangforskelle, men udviske de formelle signaler for dem.

Der er en meget vigtig begrænsning i brugen af efternavne. Det er nemlig ikke alle efternavne der kan bruges i tiltale uden *hr.* De almindeligste *sen*-navne duer ikke: *Hansen, Jensen, Olsen, Petersen* o.a. Bruger man dem, er det udpræget fra oven og ned, og vil man undgå det, hænger man på *for-* + efternavn: *Ole Hansen, Harald Jensen* osv. Derimod kan de sjældne *sen*-navne og alle de andre efternavne, selv de mest banale, udmærket bruges alene: *Lassen, Hartvigsen, Nissen, Lund, Holm, Torp, Aschengren, Deleuran.* Det ser næsten ud som om det hører til god tone at forskåne sine medmennesker for bare at blive kaldt noget så folkeligt som *Hansen* . . .

Bliver man dus med en mand, forsvinder muligheden for at bruge *hr.* eller egentlige titler. Til gengæld kommer der det ny til at man nu kan nøjes med fornavn, forudsat at man synes man kender hinanden godt og omgås tvangsfrit. Det kan tage meget lang tid at komme på fornavn efter at man er blevet dus.

Her er der imidlertid en klar generationsforskel. For den yngre generation følges *du* og fornavn helt automatisk ad: kan man sige *du* kan man også bruge fornavn. Det kan give visse irritationer på arbejdssteder hvor man er dus, når yngste og nyeste kollega straks klemmer på med fornavne til alle. Det behøver absolut ikke være ment som en demonstration, men kan let af de ældre blive opfattet som en utilbørlig fortrolighedsacceleration: *Ole, Lars, Harald, Otto.*

Kvinder

Drejer det sig om kvinder er sagen noget anderledes. Man kan ganske vist bruge *for-* + efternavn som til mænd: *Else Rasmussen, Gerda Petersen, Irene Holm;* og man kan nøjes med efternavn når man sætter *fru* eller *frk.* foran: *frk. Rasmussen, fru Holm* – dog således at der er en tendens til at undgå *fru/frk.* + de almindeligste *sen*-navne. Her tager man, lige som ved mændene, gerne fornavnet med: *fru Hanne Olsen, frk. Gerda Petersen.*

Når vi går fra de tomme titler *fru* og *frk.* og til de egentlige, erhvervsbetegnelser, så må vi have fornavnet med: *fuldmægtig Else Rasmussen, civilingeniør Jytte Andreassen, adjunkt Birte Lund.* Vi er stadig så uvante med at kvinder kan have et erhverv ud over husmoderens at *fuldmægtig Rasmussen, civilingeniør Andreassen* og *adjunkt Lund* næsten automatisk opfattes som mænd!

Efternavnet alene kan man aldrig bruge i tiltale til kvinder: *Henriksen, Balslev* og *Dam* må også være mænd efter normal praksis. Det er det der er grunden til at man næsten med det samme kommer på fornavn med en kvinde så snart man er dus med hende. *Grete Madsen, Irene Holm* og *Edith Olsen* kan bruges, men naturligere er *Grete, Irene* og *Edith.* At bruge fornavn til en kvinde kræver slet ikke samme grad af fortrolighed som fornavn til en mand, man tvinges så at sige til det af systemet.

Hedder kvinder egentlig noget?

Dette at man ikke kan bruge efternavnet i tiltale til en kvinde, må hænge sammen med gamle traditioner for hvordan man bruger navne til og om kvinder. I gammel tid fik børnene et fornavn og dertil en slags efternavn der angav hvem deres far var. Jens' søn kom til at hedde *Hans*

Jensen og hans datter *Lone Jensdatter*. Sådan var det indtil et ministerielt cirkulære af 1856 krævede at faderens navn blev »låst fast« så det samme efternavn overførtes til børnene – og til konen ved ægteskabs indgåelse. Hovedreglen er altså at kvinder og børn navngives efter mændene.

I daglig tale kunne konen også benævnes efter mandens erhverv: *Else Skolemesters, Arianke Bogtrykkers* osv. Det er ikke mere end et par generationer siden at gifte kvinder i al fald på landet som noget ganske normalt også havde mandens fornavn med. *Marie Kristian Hans'* var den *Marie* der var gift med *Kristian Hansen*. Teknikken kendes stadig som en frivillig foranstaltning. Konen kan bruge sit eget fornavn + mandens fulde navn: (*fru*) *Sigrid Niels Christian-sen* eller *fru* alene + mandens navn: *fru Harald Jensen*, evt. også hans titel hvis den ellers skønnes at kunne gøre indtryk: *fru kontorchef (Hans) Bertelsen*. Det er næppe overraskende at den slags markeringer af social overlegenhed kun forekommer i de bedre kredse. Til disse kredses skikke hører det endvidere at manden ikke kan låne social glans fra konen: *hr. advokat Birte Søby* kan ikke være en *Peter Søby* der er gift med advokat *Birte Søby* og er gevaldigt stolt af det. Jordemodermænd tæller ikke.

Uanset hvordan det nu er rent juridisk, ser det ud til at kvinder stadig ikke rigtig hedder deres efternavn når de er gift. På papiret hedder min kone indiskutabelt *Hansen*, men den egentlige *Hansen*, det er nu alligevel mig. Min kone hedder *Birgit*, efterfulgt af en markering af hvem hun er gift med. Derfor kan man kalde hende *Birgit* eller *Birgit Hansen*, men ikke *Hansen* alene, for det er slet ikke hende!

Hr., fru og frøken

Vi kan også se det på brugen af *hr.*, *fru* og *frk.* Mænd bruger ikke *hr.* om sig selv som man kan på engelsk. »Det er hr. Sommer. Træffer jeg værkføreren?« *Frk.* bruger man vist heller ikke om sig selv, men *fru* kan man godt bruge uden at virke særlig påfaldende eller gammel-dags: »Goddag, De taler med fru Irene Holm. Er Deres søn hjemme?« Heldigvis er systemet i opløsning, men det er tydelige rester af den gamle tilstand; mænd og ugifte kvinder hedder deres efternavn, den gifte kvinde har ikke noget. Hun må derfor udtrykkelig kalde sig »den gifte kone Irene, hvis mand hedder Holm«, dvs. *fru Irene Holm*.

Det passer også med det hele at man kan betegne den gifte kvinde med *fru* + fornavn – selv om det vist mest hører hjemme i ugebladsreportager: *direktør Ib Holm og fru Irene slapper af i deres hyggelige...* Man skulle lige prøve at kalde direktøren for *hr. Ib!* (Det ville kun en damefrisør eller en hattekunstner finde sig i).

Men det ser også ud til at kvinderne ikke uden videre bliver ved med at finde sig i deres navnløse stand. Det bliver mere og mere almindeligt at kvinder beholder deres pigenavn selv om de gifter sig med papir og det hele. Det er i øvrigt et udpræget middelklassefænomen – lige som alt det andet jeg her har skitseret.

Erik Hansen,
f. 1931,
lektor i dansk sprog
ved Københavns universitet

Om lønarbejde og sprogbrug

Både ytringer og handlinger består af en rækkefølge af elementer. En ytring består af en rækkefølge af ord, og en handling består af en rækkefølge af enkelthandlinger. Begge dele dannes af mennesker, og vi skulle da vente, at handlinger og ytringer lignede hinanden. Vi kunne også vente, at det var muligt at beskrive handlinger ved hjælp af en grammatik, på samme måde som det er muligt at beskrive ytringer ved hjælp af en grammatik. I min bog »Handlinger og Symboler« (Akademisk Forlag) har jeg givet et forslag til en sådan handlingsgrammatik. Jeg vil her nøjes med at give nogle eksempler, der belyser forbindelsen mellem handlinger og ytringer.

Reglen Om Ens Forudsætninger

Under fysisk arbejde bruger man tit en regel, der kan kaldes Reglen Om Ens Forudsætninger. Når en mekaniker skal skrue hjulene af en bil, kan man beskrive jobbet sådan, som det er vist i figur 1, øverste linie:

Mange mekanikere vil imidlertid gøre det, som det er vist i nederste linie. I øverste linie må han give slip på nøglen, hver gang han skal tage hjulet af, og han må tage den igen, når han skal til næste hjul. I nederste linie tager han alle møtrikkerne på én gang, og han kan beholde nøglen i hånden. Han slipper for at udføre handlingen *tage nøglen* mere

end én gang. Nederste linie kan afledes af øverste ved hjælp af Reglen Om Ens Forudsætninger:

– hvis to handlinger, A og B, har samme forudsætning, X, så flyt B over til A og slet X som forudsætning for B.

I eksemplet er

A = skru møtrik af

B = skru møtrik af

X = tag nøgle

Kendskab til sådanne regler er en del af mekanikerens faglige kvalifikationer. Kig nu på figur 2:

Jeg har skrevet sætninger op som en rækkefølge af talehandlinger. To af talehandlingerne forudsætter samme tredje talehandling:

at sige: *tog nøglen* (A)

og at sige: *skruede møtrikkerne af* (B)

forudsætter begge at man siger: *han* (X)

I nederste linie har vi anvendt Reglen Om Ens Forudsætninger. Vi har flyttet B over ved siden af A, og vi har slettet B's forudsætning *han*, sådan at vi kun behøver at sige *han* én gang.

Forfælsreglen

Et andet eksempel: i sætninger har vi en plads allerforrest i sætningen. Den kaldes for *forfælsket* og på denne plads kan næsten alle sætningsled stå:

han	tog	alligevel	nøglen
nøglen	tog han	alligevel	
alligevel	tog han	nøglen	

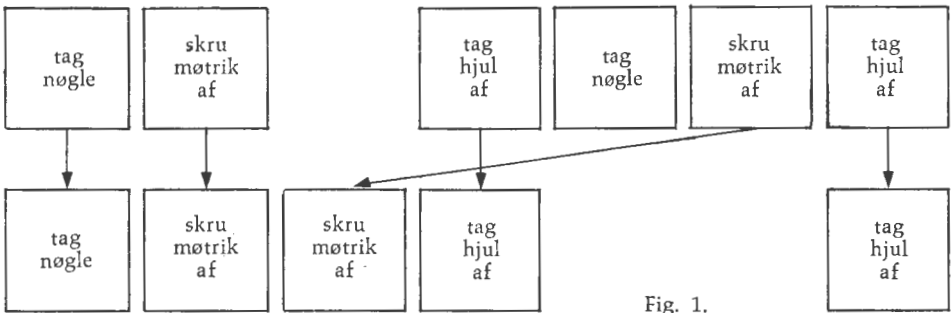

Fig. 1.

Den eneste definition, vi har på forfeltet, er, at det er det første felt. Andre pladser i sætningen er defineret ved:

hvilken slags led, der kan stå der (navneord, tillægsord)

hvilken funktion leddene har (overordnede, underordnede).

Men forfeltet er altså kun defineret ved at være den første plads. I handlinger har vi også et forfelt, altså et felt, hvor alting kan stå, og som kun er defineret ved at være den første plads i handlingen. Når en mekaniker skal have motoren op af en bil, sørger han for at tømme olie og vand af allerførst. Det kan så stå og løbe, mens han laver de øvrige ting. Handlingens forfelt indeholder alle forberedelserne; sætningens forfelt indeholder sætningens udgangspunkt.

Grammatisk struktur

Kig igen på figur 1. øverste linie. Handlingsrækken falder i to halvdele, der hver igen består af tre enkelthandlinger. Handlingens første led kan betegnes: afmontering af et hjul. Og denne afmontering indeholder tre led: tag nøglen + skru møtrikker af + tag hjul af. Sådan en led-af-led struktur har vi også i sætninger. I sætningen *han tog nøglen* (figur 2) har vi først to led. *Han* er grundled og *tog nøglen* er omsagn. Men omsagnet består selv af to led: *tog* er udgangsordet og *nøglen* er genstandsleddet.

Samspil mellem handling og tekst

Ytringer og handlinger har altså fællestæk. Det er ikke så besynderligt, for de indgår i samme helhed. Man siger ofte noget for at kunne udføre eller få andre til at udføre en handling. Her er ytringen en forudsætning for at en handling kan udføres, på lige fod med andre forudsætninger. Somme tider skal man gøre noget for at komme til at sige noget. Hvis vi f. eks. vil snakke med en anden, skal vi gå hen til ham, så vi kommer i samtaleafstand. Her er en handling forudsætning for en ytring. Altså: handlinger kan være forudsætninger for ytringer og omvendt: de er begge flettet sammen i samme helhed.

Den handling, ytringerne forekommer i, kan undertiden helt bestemme tekstens udseende. Det er tydeligt ved samordningen af arbejdet. Når to mekanikere skal skrue en bolt og en møtrik i, kan det lyde sådan:

A: ja den skal lidt længere mod dig selv

B: mod mig selv

A. ja

A: lidt længere endnu

A: højere op mod dig selv – lige opad – dér, lige dér – det må være dér – dér, lige præcis dér.

Ytringerne er indlejret i et større job, der består i at få en baglygte til at sidde fast. Ytringerne bestemmes her helt af hvor

langt man er kommet i jobbet.

Handlinger påvirker også teksten på en anden måde. Det viser sig, at vi godt kan skrive regler for, hvordan man opbygger en sætning – men vi kan ikke skrive grammatiske regler for, hvordan man sætter en tekst sammen af sætninger. Prøv at sammenligne disse to sætninger:

3. Han fjernede batterikablet og satte så amperemeteret på batteriet.

4. Han satte amperemeteret på batteriet og fjernede så batterikablet.

For en mekaniker er nr. 4 helt gal – man kan nemlig kun komme til at sætte et amperemeter på batteriet, hvis kablet er afmonteret. Det er tydeligt, at 4 ikke bryder en grammatisk regel. 4 er gal, fordi sætningen beskriver en forkert handling. Hvis vi vil beskrive hvilke tekster der er »rigtige«, må vi altså beskrive, hvilke rækkefølger af handlinger der er rigtige. Beskrivelsen af en tekst må indeholde en beskrivelse af de handlinger, teksten fortæller om.

Omformede tekster

Vi har nu set, at en tekst er påvirket af handlinger på flere områder. Vi har også set, at handlingen kunne være »deformeret«. Der kunne være foretaget visse ændringer; tænk på Reglen Om Ens Forudsætninger og på Forfelsesreglen. Vi kan derfor ikke nøjes med at beskrive den faktisk foreliggende handling, vi må også beskrive de ændringer (»omformninger«), der er sket. Hvad er årsagen til disse ændringer. Ja, på værkstedet var årsagen jo, at mekanikeren skulle spare tid. Men der kan også være andre årsager.

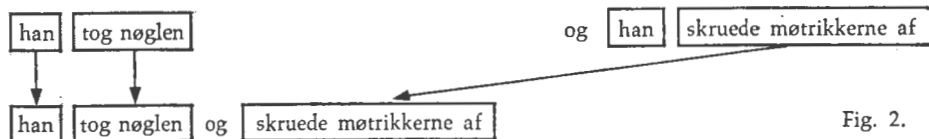

Fig. 2.

Kig på følgende tekst:

Bankernes vigtigste funktion er udlån af kapital, først og fremmest til erhvervslivet. Denne udlånskapital skaffes først og fremmest ved indlån, dvs. at folk sætter penge i banken. Bankens udlånsrente er noget større end indlånsrenten, og derved tjener banken penge til lønninger, administration og udbytte til aktionærer.

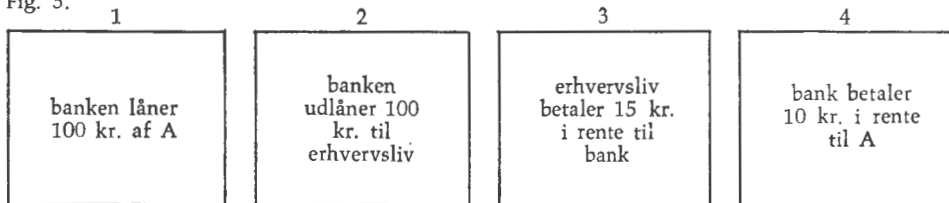
(C. L. Hansen og J. Holst-Jensen: Samfundslære. Orientering, Gads Forlag, 1970, side 49).

Teksten er helt tilfældigt valgt, og der synes ikke at være noget mærkeligt ved den. Den handlingsstruktur, som teksten beskriver, falder i fire dele; se figur 5.

Historien ender med, at A har fået 10 kr. og at banken har fået 5 kroner. Vi ser, at handlingen er opbygget i parenteser. Handling nr. 1 og nr. 4 hører sammen, og handling nr. 2 og nr. 3 hører sammen. Handling nr. 2 og 3 danner en selvstændig delhandling, der er indlejret i en større handling. Det kan vi tegne som på figur 6.

Men vi ser også, at der mangler noget. For det første ved vi, at A ikke blot skal have de 15 kr., men også de 100 kr. tilbage. Og det samme gælder banken. Den må også have de 100 kr. tilbage fra erhvervslivet. For det andet er det ubegribeligt, hvor de 15 kr. kommer fra. Mellem handling nr. 2 og 3 sker der noget mystisk: 100 kr. bliver til 115 kr. Denne tilvækst opfattes normalt som forårsaget af *tiden*: jo længere tid pengene har været udlånt, jo større rente. Men nu er det jo ikke ligemeget *hvor* pengene har været.

Fig. 5.

Har de ligget i kommodeskuffen, er de jo ikke vokset til 115 kr. i løbet af et år. Der mangler tydeligvis nogle processer mellem 2 og 3.

Vi kan godt indføje flere indlejrede ud- og indlån, men på et tidspunkt må vi stoppe. Til sidst må der komme et udlån til erhvervslivet. En erhvervsvirksomhed får altså de 100 kr. Og af dem bliver der 115 kr. De 100 kr. blev sandsynligvis brugt til at købe maskiner, råstoffer og arbejdskraft. Denne kombination har bevirket, at der blev frembragt en væremængde til en værdi af 115 kr. Men nu kan maskiner og råstoffer lige så lidt som penge øge deres værdi selv. Altså må det være arbejdskraften, der er ansvarlig. Og da værdien er øget, må arbejdskraften have frembragt en større værdi, end den selv har forbrugt (i form af løn). Renten er så i virkeligheden arbejde, som arbejdskraften ikke er blevet betalt for. Og det, der før tog sig ud som penge, der forøgede sig selv, er ikke andet end en fordeling af denne merværdi. Hele processen kan tegnes som på figur 7.

Det var uforståeligt, at en død ting (som penge) af sig selv kunne blive mere værd – men det er ikke mystisk, at en arbejder arbejder længere end den tid, som skal bruges til at frembringe de forbrugsgoder, han lever af.

Denne forklaring er som bekendt ikke særligt original, men jeg vil bruge den som eksempel på en handlingsomformning, der ikke, som i værkstedet, er mo-

tiveret af at spare tid.

Vi ser for det første, at figur 5 og 7 ikke adskiller sig særligt meget. Teksten er, efter vor analyse, ikke løgnagtig. Det, teksten beskriver, sker faktisk. Men teksten mangler noget, nemlig den »dybest« indlejrede handling, som vi har betegnet X og Y.

Vi kan også sige, at figur 5 er fremkommet af figur 7 ved at den dybest indlejrede handling er slettet. Sådant en slettellesomformning er meget udbredt. Vi kan kalde den for Slettelse af Handlinger med Fremmed Agent. (*Agent* betyder her: »den, der udfører en handling«).

Den bruges også på værkstedet. Hvis to mekanikere arbejder sammen, f. eks. om at afmontere hjul, deler de jobbet op. Mekaniker A tager forhjulene, og mekaniker B tager baghjulene. Mekaniker A kan godt i øjenkrogene holde øje med mekaniker B's baghjul, men A har slettet afmontering af baghjulene fra *sin* arbejdsplan. For dette job skal han jo ikke selv medvirke i: det udføres af en »fremmed agent«.

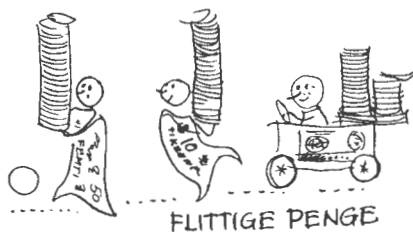
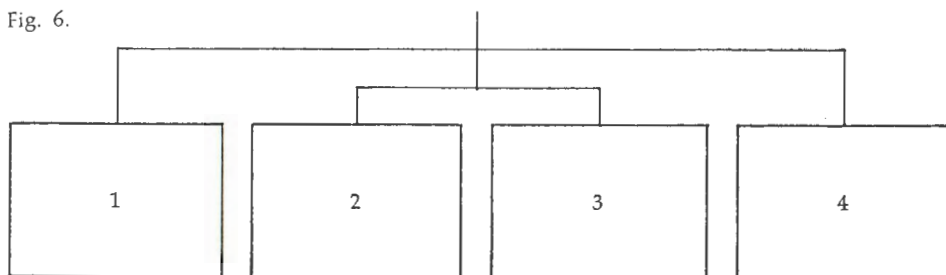

Fig. 6.

Øjensynligt er det samme sket i vores tekst. Kig på figur 7. A kan nøjes med at være interesseret i handling 1 og 4. For han medvirker hverken i $2 + 3$ eller i $X + Y$. Han kan altså slette $2 + X + Y + 3$. Hvad der så er tilbage ses på fig. 8.

Men denne slettelse er ikke så uskyldig som slettelsen på værkstedet. For hvis $2 + X + Y + 3$ aldrig forekommer i A's bevidsthed, så har han kun handling $1 + 4$ tilbage. De alene udgør »virkeligheden«. Denne virkelighed må han fortolke. Han må bringe sammenhæng i den. Den mest nærliggende måde at fortolke de to handlinger på er at opfatte de 100 kr. som noget, der forøger sig selv – for i A's forestilling optræder der jo ingen personer, der *gør* noget med pengene.

Forestillingen om »de flittige penge« er meget udbredt i kapitalistiske samfund. Vores analyse har ikke forklaret, *hvorfor* den nødvendigvis er udbredt. Den har blot beskrevet, *hvordan* handlingerne er omformet.

Skal man forklare, hvorfor omformningen er sket, og hvorfor man ikke »saver« de manglende led, så må man grave meget dybt ned i de økonomiske forhold. Vi må have fat i begrebet *vare*. Det karakteristiske ved en vare er, at den udtrykker sin værdi i en anden vare. Vi kan f. eks. sige, at en frakke er lige så meget værd som 3 par sko. Værdien af en frakke er den tid, det har taget at lave den. Vi udtrykker altså det levende ar-

bejde ved hjælp af noget dødt, en ting. Selve det at udtrykke et mål ved hjælp af en ting er ganske almindeligt. Vægtenheder og længdeenheder kan være udtrykt ved en ting. En meter var f. eks. tidligere defineret ved arkivmeteren i Paris. Nu er vareværdi knap så uskyldig som »længdeværdi« – men det falder udenfor denne artikels rammer. Vi kan imidlertid fastslå: det at udtrykke levende arbejde ved døde ting, og at opfatte døde ting som handlende, det er noget der stikker dybt i vores samfund, for det stammer fra samfundets grundsten: varen. Derfor savner vi ikke noget i vores tekst, vi synes godt vi kan forstå den. Handlingsgrammatikken kan bruges til at afdække de punkter, som egentlig er uforståelige, men som vi tror, vi forstår. Disse viser sig nemlig deri, at der opstår vanskeligheder med at opstille den grammatiske opbygning for handlingen. Man kan måske ikke få handlingerne til at hænge sammen, eller der opstår besynderlige udsagnsord (da jeg for nogle år siden startede med handlingsgrammatiske analyser var udsagnsordet *arbejde* et af dem jeg havde mest besvær med).

(Fortsættes i næste nummer).

Peter Bøgh Andersen,
f. 1945,
adjunkt i dansk sprog ved
Århus universitet

Fig. 7.

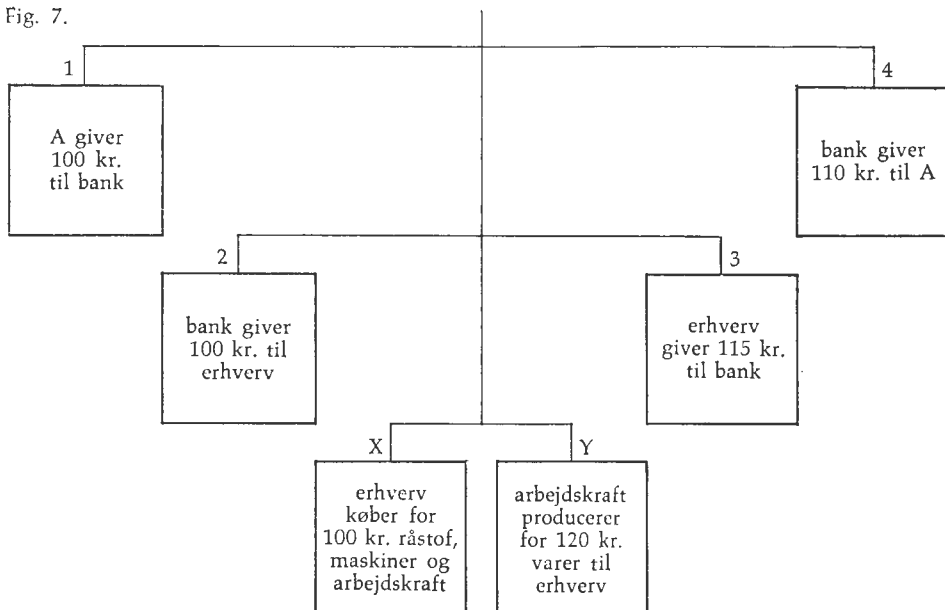

Fig. 8.

